

KAPITEL 2

Teatern – utväg eller kall?

När Axel Fredrik Cederholm föddes borde hans liv varit utstakat. Han levde i en tid då det var liten social rörlighet och yrken traderades; han förväntades göra som sin far och farfar gjort före honom: gå den långa vägen till ett hantverksyrke, skaffa familj och försörja en växande barnaskara. Ingen tänkte i dagens individualistiska banor att livet går ut på att förverkliga sig själv och vara sin egen lyckas smed. Livet var en plikt och för många blev det kort.

Hur kom det sig att Axel Fredrik Cederholm blev skådespelare och konstnär? Vad var det för gnista som tändes i hans inre när han äntrade Kungliga Operans scen som trettonåring och gjorde audition? Vilka överväganden låg till grund för beslutet att skicka honom till konstskola som barn, trots de ekonomiska utmaningar änkan Maria Catharina stod inför med flera minder-

åriga barn att försörja? Det här kapitlet handlar om de förutsättningar som fanns under hans uppväxt för att välja ett konstnärsyrke, och de tillgångar – sociala, ekonomiska och kulturella – som han hade med sig hemifrån. I släktforskning är dopvittnen en viktig källa till familjens relationer. Därför följer nu en dopvittnesanalys för Axel Fredrik och alla barnen i familjen Cederholm för att utreda familjens sociala nätverk.

- ◀ Axel Fredrik Cederholm, "Klingbergs Nya Wärdshus vid Blåporten", 1811. Pennteckning. Uppsala universitetsbibliotek.

Axel Fredrik Cederholm föddes den 29 september 1780 som andra barnet i äktenskapet mellan hovkocken Carl Fredrik Cederholm och borgardottern Maria Catharina Wahlgren. Han föddes på ärkeängeln den helige Mikael's dag, ett viktigt datum i det gamla bondesamhället. Det var då som sommar blev till vinter och bönderna höll mickelsmäss.⁵⁵

Ett par dagar efter födelsen skedde dopet. Dopvittnen var herr Carl Cavander och fru Anna Brita Reimers, herr Joh. Berling och jungfru Lovisa Christina Öhman.⁵⁶ På grund av Carl Fredriks tjänst vid Slottet tillhörde familjen Hovförsamlingen vars församlingskyrka är Slottskyrkan i Stockholms slott. Dopet kunde ha skett där men också i hemmet – det var vanligt i många familjer vid denna tid. Oavsett om det var i hemmet eller kyrkan var det ett krav att ha faddrar som bevittnade dopet. Faddrarnas uppgift var då som nu att sörja för barnets kristliga uppfostran.

Bruket av faddrar går tillbaka ända till romartiden och de första kristna församlingarna. De kristna var förföljda och många barn blev föräldralösa. Då var det viktigt att barnen hade ett socialt skyddsnät med extraföräldrar som kunde ta föräldrarnas roll. I senare tid knöts dopet till trosbekännelsen, där faddrarnas uppgift var att i föräldrarnas ställe avlägga trosbekännelsen och lova att, om så behövdes, svara för barnens krist-

na fostran. Genom dopets pånyttfödelse betraktades faddrarna som ett slags andliga föräldrar.⁵⁷

Kyrkans enda krav vid valet av faddrar var att de bekände sig till den evangelisk-lutherska läran, var i laga ålder och kunde sin katekes. För föräldrarnas del handlade valet av dopvittnen lika mycket om att knyta band mellan familjer och utöka sitt sociala nätverk. Det var faderns uppgift att gå med käppen och fråga om fadderskap till sina barn.⁵⁸

I den västra delen av Stadsholmen fanns flera perukmakarverkstäder, vilket tyder på att Cederholm kan ha haft en privat relation till Reimers.

Vanligt under 1700- och 1800-talen var att dopvittnen var två till tre gifta personer av båda könen och två ogifta av båda könen. De angavs i rangordning efter samhällelig status. För hovpersonalens barn var det brukligt att arbetsgivaren utsåg en representant.⁵⁹

I taxeringslängden för 1775 förekommer en Carl Cavander med yrket kamrer och bank-

bokhållare. Han bodde i Staden västra, alltså västra delen av Stadsholmen, precis som familjen Cederholm. I mantalslängden för 1780 är han skriven i en fastighet på Järntorgsgatan, alldeles intill Riksbanken, där han också arbetade. Cederholm bodde i kvarteret Milon i hus nummer 120 vilket motsvarar Stora Nygatan 10. Att en kock och en kamrer som inte ens är grannar skulle ha ett socialt umgänge låter inte troligt. Då återstår hypotesen att det är arbetsgivarens representant.

Anna Brita Reimers (född Swab) var änka efter perukmakaråldermannen Christian Daniel Reimers.⁶⁰ Perukmakare, som ofta arbetade i hovets tjänst, var i regel egna företagare med egen verkstad. Åldermannen var ledare för sitt skrå och hade därmed en framstående position inom sitt yrke. Bo Wulff har i sin avhandling om perukmakarna vid Kungliga Teatern 1773–1923 kartlagt samtliga perukmakare anställda vid teatern, men ingen med namnet Reimers finns upptagen där.⁶¹ I den västra delen av Stadsholmen fanns flera perukmakarverkstäder, vilket tyder på att Cederholm kan ha haft en privat relation till Reimers. Enligt mantalslängden för 1760 bodde Reimers i hus 24 i Staden västra, vilket på Tilleus karta är markerat som ett hus vid Munkbrotorget, nära kvarteret Aurora. Hushållet omfattade flera gesäller och läringar.⁶²

Som änka till en så respekterad representant för borgerskapet var fru Anna Brita Reimers en viktig person i familjen Cederholms nätverk.

Det finns också information om en ung ogift man vid namn Joh. Berling, som var sidenvärgesäll, men han är inte upptagen i mantalslängden för år 1780. Ogift som han var tillhörde han förmodligen sin mästares hushåll och registrerades under denne i mantalslängden. Som dopvittne representerade sidenvärgesällen den yngre generationen inom hantverksyrken och skräväsendet.

Jungfru Lovisa Christina Öhman, slutligen, var en yngre släkting till Axel Fredriks mor, Maria Catharina. Familjen Öhman återkommer senare i källorna, och det är troligt att det är samma Lovisa som enligt mantalslängden från 1780 arbetade som piga i hushållet Cederholm.

När Carl Fredrik Cederholm, Axel Fredriks far, gifte sig med Maria Catharina Wahlgren var han trettiosju år gammal och änkling. De vigdes i brudens hemförsamling, Riddarholmskyrkan.⁶³ Det nygifta paret bodde i samma hus som Carl Fredrik hade bott i även med sin första hustru, Anna Christina Warlander.⁶⁴ Äktenskapet med Anna Christina var barnlöst, men enligt mantalslängden hade

de en fosterson, Johan Anders. I hushållet bodde en piga vid namn Brita Stina. Foster-sonen dyker senare upp i källorna som perukmakargesällen Johan Anders Cederholm, när han begravdes i Klara församling.⁶⁵

Carl Fredrik föddes troligen runt 1735, och hans far var förmodligen Johan Fredrik Cederholm. En mästerkock på Slottet med det namnet förekommer i taxeringslängden 1765, bosatt i Jakobs församling i vinskänken Fredrik Reimers hus i kvarteret Sankt Per.⁶⁶ Familjen Reimers, som vi ska se, återfinns bland dopvittnena för både Axel Fredrik och hans syskon. Nu när Axel Fredriks far och farfar har identifierats kan vi dra slutsatsen att Axel Fredriks tilltalsnamn var Axel, liksom fadern kallades Carl och farfadern Johan, men Axel Fredrik undertecknade alltid med båda sina förnamn, så han kommer fortsättningsvis benämnas så.

Maria Catharina Wahlgren, Axel Fredriks mor, var tjugooett år när hon gifte sig med Carl Fredrik. Hon kom från en familj som drev en hyrkuskverksamhet, alltså vår tids taxirörelse. Hennes far, hyrkusken Daniel Wahlgren, dog när Maria Catharina ännu var en liten flicka. Modern gifte strax om sig med hyrkuskäldermannen Mats Öhman som var änkling. Maria Catharina fick i honom en styvfar och snart flera syskon.⁶⁷ Axel Fredriks sju år äldre bror Carl Gustaf hade Mats Öhman som

gudfar, tillsammans med fru Anna Elisabeth Cederholm som gudmor. Det är rimligt att anta att Anna Elisabeth var en äldre släkting på faderns sida.⁶⁸ Bland de andra dopvittnena märks köksmästare August Weschau som var restaurangchef på Slottet, vilket tyder på att han antingen var Carl Fredriks chef eller en vän och kollega med högre befattning.⁶⁹

Axel Fredriks yngre bror, Adolph Ludvig, hade Olof Anders Berg som gudfar, en anfader till den framgångsrika och förmögna borgarfamiljen Berg i Stockholm.⁷⁰ Olof Anders var färgare och fabrikör på Stora Badstugatan på Södermalm och gift med Anna Maria Jönberg. Ett av Adolph Ludvigs yngre dopvittnen var jungfru Ulrica Eleonora Reimers, dotter till Anna Brita Reimers. Som tidigare nämnts var Anna Brita gudmor till Axel Fredrik.

Nu när vi granskat dopvittnena till familjen Cederholms barn framträder ett tydligt mönster. Hantverkarsläkterna Öhman, Reimers och Berg återkommer frekvent. Plåtslagaräldermannen Stefan Öhman, som var fadder åt yngsta systern Maria Carolina, bodde granne med familjen Cederholm efter deras flytt till Norrmalm. Om Mats Öhman, Maria Catharinas styvfar, och Stefan Öhman var släkt har inte kunnat bekräftas, men flera faktorer förutom namnet binder dem samman, vilket gör släktskapet troligt. Övriga dopvittnen till Maria

Carolina inkluderar kocken Carl Swab och jungfru Ewa Elisabeth Berg. Swab var Anna Brita Reimers flicknamn, och enligt Hovförsamlingens födelsebok för 1739 var hon dotter till Carl Swab.⁷¹ Ewa Elisabeth Berg var troligtvis dotter eller nära släkting till Olof Anders Berg och Anna Maria Jönberg. Axel Fredriks lillasyster Lovisa Albertina hade Olof Anders Bergs hustru Anna Maria som gudmor.

Varje barn i familjen Cederholm hade minst ett dopvittne från dessa tre hantverkar-släkter. Representanter från arbetsgivarens sida var vanligtvis tjänstemän med lägre rang inom olika statliga verk, som bankbokhållare Carl Cavander eller kammarskrivare och inspektör Nils Petter Hjort som var dopvittne åt Lovisa Albertina. Det var ett nätverk av skråbröder som låg till grund för valet av faddrar, en gemenskap som inte begränsade sig till personer inom samma yrke, utan snarare synliggjorde ett övre skikt inom hantverkarklassen, representerande deras position och ålder.

Barndomens kvarter

Kvarteret Milon och kaffehusen

Nu har vi stiftat bekantskap med ett ståndsmässigt representativt urval av familjen Cederholms sociala kontakter. Återstår grannarna i

huset på Stora Nygatan 10 och den närmaste miljön i kvarteret Milon. Om vi tänker oss att staden växer fram organiskt utifrån levnadsförhållandena hos de människor som bor där och karaktären på de näringar som bedrivs i området: Vad var det för en stad Axel Fredrik föddes in i? Vad livnärde sig människor på som levde där? Hur umgicks de, vad åt de och vad roade de sig med?

Familjen Cederholm bodde på ön Stadsholmen, eller Staden mellan broarna, förkortat Staden, som fram till 1980 var den officiella benämningen på Gamla stan. Staden var indelad i fyra delar: den västra, den inre, den södra och den norra. Cederholm bodde i den västra delen, ett område som låg utanför den medeltida stadskärnan. Efter en brand 1625 byggdes kvarteren enligt en rutnätsplan med Stora Nygatan och Lilla Nygatan som två parallella stråk.

De långa genomgående gatorna som löper genom Stadsholmen var, som nu, affärsgator med bodar, restauranger, krogar och kaffehus i gatuplan, samt verkstäder och ateljéer i gårdshusen. Familjen Cederholm hyrde en lägenhet av svärdfejaränkan Gunilla Leopold, som även själv bodde i huset. Förutom Cederholm hyrde kramhandlaren Höök med familj en bostad. I mantalslängden finns en notering att kramhandlarens hustru, Sara Elisabeth Lindbom, drev ”caféhusnäring” i sitt eget

namn.⁷² Ett kaffehus kan mycket väl ha funnits i huset. Om restauranger och krogar låg i husens källare och bottenplan, fanns kaffehusen en eller ett par trappor upp.⁷³

I kvarteret Milon bodde främst personer sysselsatta inom handel. Där fanns också flera juvelerare och guldsmeder mantalsskrivna. Den sociala strukturen för kvarteret bekräftas av historikern Mats Hayen som studerat hushållen i Stockholm mellan 1760 och 1830. Enligt Hayen minskade juvelerarna och guldsmedsarbetarna kraftigt i området för att ersättas av krog- och restaurangidkare.⁷⁴

Antalet krogar i Stockholm nådde sin kulmen i slutet av 1700-talet med omkring 700 stycken. I omgivningarna kring Riddarhus-torget – den politiska maktens centrum – utmed Myntgatan, Storkyrkobrinken, Stora Nygatan och Munkbron umgicks adelsmän och borgare i kaffehus, vinkällare och värdshus. Herrarna, ska tilläggas, eftersom det ansågs opassande för kvinnor att gå på lokal för att umgås tillsammans med män. Flera kvinnliga entreprenörer drev dock kaffehus. Krogverksamhet och caféhusnäring var ett par av de områden där kvinnor kunde driva eget företag.⁷⁵

Kaffet kom till Sverige på 1680-talet och blev en social dryck under 1700-talet. Kaffehus fanns i Stockholm redan på 1720-talet och hade förebilder i storstäderna London och Paris.

Under andra hälften av 1700-talet blev det något av en kultur att träffas på lokal. Ett sällskapsliv utvecklades där männen träffades utanför privatlivets hägn för att spela kort, diskutera politik och samtala om dagsaktuella händelser. Kaffehusen erbjöd särskilda rum avsedda för tidningsläsning och möjlighet till diskussion. Dessa samlingsställen kom att få stor betydelse för den politiska och sociala utvecklingen under frihetstiden och den gustavianska tiden.⁷⁶

I Bergstralska huset, som upptog hela kvarteret Atomena intill kvarteret Milon, var under skilda delar av 1700-talet eller samtidigt ett stort antal krogar och kaffehus inrymda. Där låg på 1780-talet Maja Lisas (Maria Elisabeth Borgmans) kaffehus i bottenvåningen mot Riddarhustorget. Det är ett av de mer kända kaffehusen från den här tiden och berömt som Sveriges första samlingslokal för schackspel.⁷⁷

Det var inte ovanligt att männen tillbringade större delen av sin lediga tid efter arbetet på lokal och även intog kvällsmaten där. En polsk kanik på resa i Stockholm 1791 berättar att Stockholmsfruarna i gemen fick vara ensamma i veckorna och sköta hemmet medan makarna tillbringade varje eftermiddag från middags-tid till klockan tio på kvällen ”på ett café, en ölstuga eller annan offentlig lokal, sysselsatta med att prata politik, läsa tidningar, röka pipa

Maja Lisa Borgmans berömda kaffehus vid Riddarhustorget är känt som den första samlingslokalen för schackspel. Porträtt utfört av Johan Snack på 1780-talet. Kungliga biblioteket.

och äta kvällsmat, vilken vanligen består av hårt bröd med sill”.⁷⁸

Otillåtna hasardspel förekom också, såsom *pharao* och *biribi*. I Bergstralska huset fanns en

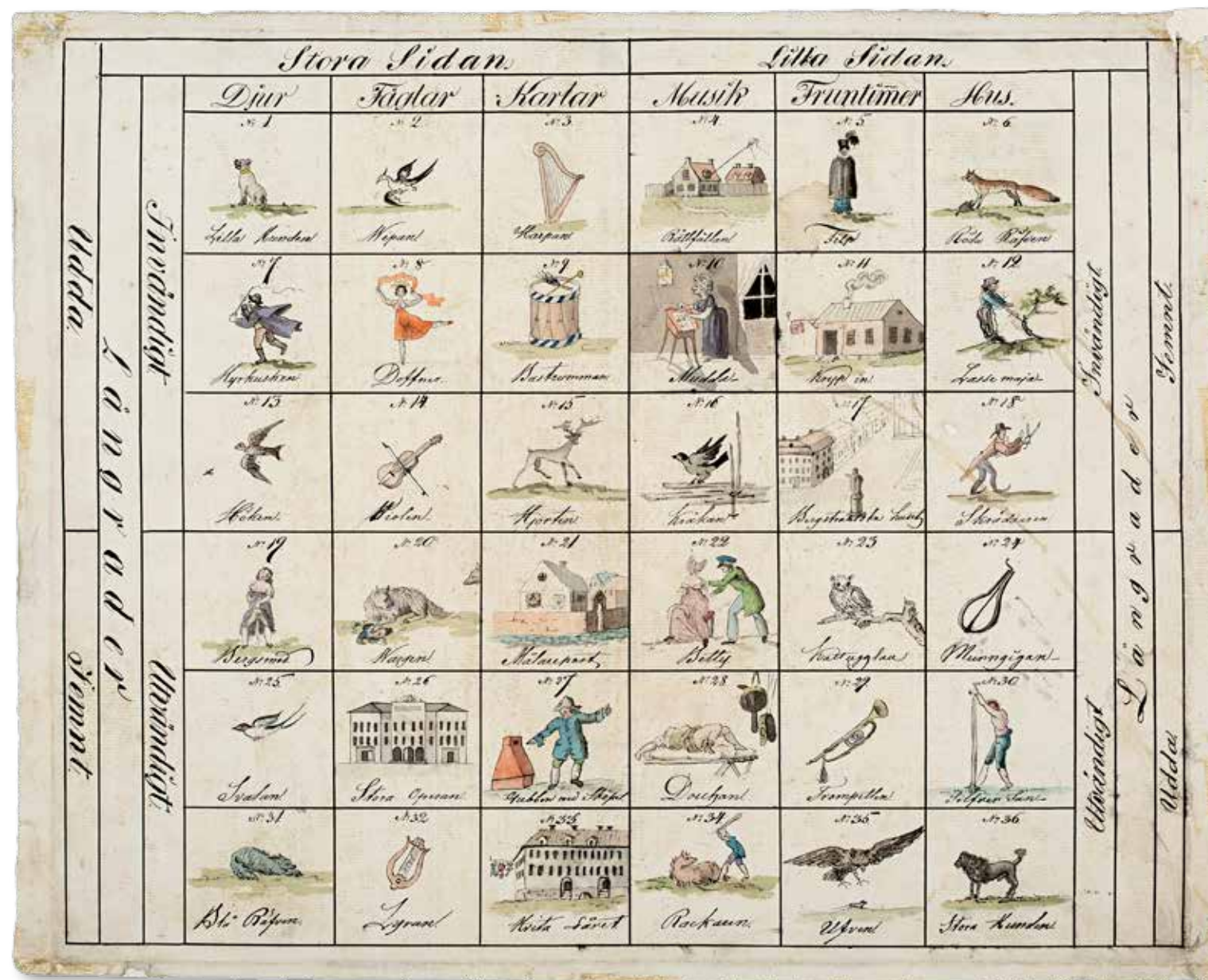
berömd spellokal som förekommer i ett brottsmålsprotokoll från Kärnärärrätten, med en berättelse om ett par fall där spelskulder drivit män till stöld.⁷⁹ Under 1800-talet kom spel om pengar att mer och mer ses som en moraliskt fördärlig syssla. I den satiriske samtidskildraren Fredrik Cederborghs roman *Ottar Trallings lefnads-målning* ges realistiska tablåer av sällskapslivet i Stockholm i början av 1800-talet – och de faror som kunde lura en ung man från landsbygden. I romanen ställs en borgerlig småstadsideal mot storstadens frestelser. Cederborgh förmedlar bilden av att biljardspel, tärningsspel och hasardspel på lokal var tämligen vanligt i Stockholm vid denna tid.

Läsaren får i en scen följa Ottar när han en söndag beger sig till Kungsträdgården och där träffar en vän och slår följe med honom till Lilla Hund som låg i Staden,

*/.../ till ett svart hus med tvenne i sten
huggna hvilande stridsmän över porten, der
vi stego tvenne trappor opp, och inträdde i
en dyster sal och sedermera i ett annat något
mindre rum, der många människor voro
församlade, icke, som jag trodde, för att se
på någon besynnerlig hund, utan omkring
ett grönläddt bord, hvarpå en Biribi-tafla
till pubens nöje var utlagd – /.../*⁸⁰

Därpå följer en ingående beskrivning av hur spelet biribi (ett slags roulette) gick till och hur

Sällskapsspel, eventuellt biribispel. Spelplan av handgjort papper. Kvadratiska rutor numrerade 1–36 med varsitt namngivet motiv, bland annat byggnader som "Råttfällan", "Krypen", "Bergstrahlska huset", "Målareport", "Stora operan" och "Hvita låret" samt personer som "Lasse Maja" och "Silfver Jan". Stadsmuseet i Stockholm.

Ottar ena kvällen vann en betydande summa pengar för att nästa kväll förlora densamma.

Jürgen Habermas har i sitt berömda verk *Borgerlig offentlighet* från 1962 beskrivit den förändring som ägde rum under 1700- och 1800-talen i utvecklingen av ett offentligt rum som en samhällelig sfär mellan statsapparaten och privatlivet. Framväxten av en borgerlig offentlighetskultur i publika rum skedde parallellt med att tryckta nyhetstidningar började ges ut, med plats för opinionsbildning, kritik och anmälningar av teater, konst och litteratur. Med Habermas begrepp talar vi om en litterär offentlighet som förutsätter en kultur som antar varuform i ett publikt rum – ett kulturutbud inför publik. Den litterära offentligheten omfattade även salongerna och den borgerliga romanen.

I det att kulturen antar varuform och därmed i egentlig mening utvecklas till "kultur" (något som förespeglas existera för sin egen skull), tas den i anspråk som ett diskussionsämne, varigenom den publikrelaterade subjektiviteten samtalas med sig själv.⁸¹

Vid sidan av familjen och intimsfären, där känslor, religiös innerlighet och moralen odlades, fanns marknaden, den politiska offentligheten och den litterära offentligheten. Dessa utgjorde enligt Habermas det borgerliga samhällets fyra sfärer. Den litterära offentligheten

var dock inte en borgerlig uppfinning utan hade snarare en kontinuitet till de furstliga hoven med deras representativa offentlighet.

Den bildade medelklassens borgerliga avantgarde lär sig det offentliga resonemangets konst i kommunikationen med den "eleganta världen", ett höviskt-adligt samhälle som alltmer lösgör sig från hovet och utgör en motvikt i städerna i samma mån som den moderna statsapparaten blir självständig i förhållande till monarkens personliga sfär. "Staden" är det borgerliga samhällets livscentrum inte bara ekonomiskt sett. I en kulturpolitisk motsatsställning till "hovet" rymmer den framför allt en litterär offentlighet med institutioner i "the coffee-houses", "les salons" och "die Tischgesellschaften".⁸²

Tidningar hade tidigare betytt statens, kungens eller överhetens kungöranden. I den globala marknadsekonomi som växte fram under 1700-talet stärktes behovet av informationsutbyte och nyheter om allt från världsmarknaden till utrikesnyheter. Att varuhandeln och nyhetsförmedlingen gick hand i hand är en av Habermas teser. Nyheter spreds via handelsplatser, hamnstäder och mässor. Informationskanaler i form av prenumerationer på skrivna tidningar var från början avsedda för

Munkbron med Riddarhuset i bakgrunden. Johan Petter Cumelin, akvarellerad konturetsning, omkring 1780. Stadsmuseet i Stockholm.

handelsmännens interna bruk, men så småningom kunde även nyheter och opinion säljas och bli en kommersiell produkt.

Varuhandeln och kommersen vid Munkbron gav ekonomiskt underlag för tidningarnas annonsverksamhet, varför området med tiden utvecklades till den tidens tidningskvarter, liknande hur Klarakvarteren var fram till rivningarna på 1950-, 1960- och 1970-talen. År 1780 låg *Post- och Inrikes Tidningar* i Posthuset på Lilla Nygatan 6 och *Dagligt Allehanda* på Munkbron 3. Inom de närmaste årtiondena skulle flera Stockholms-

tidningar etablera sig i närheten. Stora Nygatan 10, där Axel Fredrik Cederholm föddes, blev på 1840-talet adress för *Post- och Inrikes Tidningars*

annonskontor. Huset är nu rivet. På dess plats byggdes på 1910-talet ett bankpalats i jugendstil där idag Forum för levande historia huserar.⁸³

”Vue från Ecksteins atelier 1830” av Axel Fredric Lilienstolpe. Målningen visar en vy österut från Regeringsgatan 93, ett par kvarter ovanför Jakobsbergsgatan. Så här kan alltså det gårdshus som Axel Fredrik växte upp i ha sett ut. Stadsmuseet i Stockholm.

Kvarteret Jeriko och kulturfolket

År 1783, när Axel Fredrik var tre år gammal, flyttade familjen Cederholm till kvarteret Jeriko i Jakobs församling på Norrmalm. Jeriko ligger öster om den genom stadsdelen korsande Brunkebergsåsen och omges av Regeringsgatan, Norrlandsgatan, Jakobsbergsgatan och Lästmakargatan. Denna del av staden, norr om Stadsholmen, präglades av den omfattande gatureglering som gjorts i mitten av 1600-talet. Huvudgator stakades ut och gator och kvarter lades i rutnät. Malmskillnadsgatan löper längs åsens rygg och tvingar isär rutsystemen som möter varandra i vinkel. På den här tiden var Norrmalm inte reglerat i höjddled som idag. Där åsen drog fram utmed Malmskillnadsgatan norrut skapades rejäla höjdskillnader. I horisontlinjen avtecknade sig väderkvarnar på kullarna.

Familjen hade köpt sig ett litet gårdshus vid Jakobsbergs gränd 22 (nuvarande Jakobsbergsgatan).⁸⁴ I kvarteret bodde de traditionella borgarna: hantverkare av olika slag och köpmän som hökare, specerister och kryddkramare. Som brukligt var vid den här tiden bodde en blandning av människor med olika inkomstförhållanden och samhällslig status i ett och samma hus. Bostadssegregationen per stadsdel och område hade ännu inte brett ut sig i någon större utsträckning. Uppdelningen skedde

istället per våningsplan där de större och finare lägenheterna låg närmare markplan, de lite enklare högst upp i huset eller i ett gårdshus.⁸⁵ Hantverkarna drev ofta sina verksamheter i gårdshus i samma kvarter som de bodde i.

Christopher Christian Karsten var ett riktigt stjärnskott på operahimlen, utbildad i Köpenhamn och Berlin och med internationella framgångar. Han var en publikgunstling på hemmaplan.

En undersökning av mantalslängderna för kvarteret Jeriko visar en intressant utveckling från 1770 års mantalslängd till 1780 och 1790 års mantalslängder. Personer med anknytning till hovstaten och kulturinstitutioner ökar över tid. En markant ökning kan ses i 1790 års mantalslängd, både när det gäller ägare till fastigheter och hyresgäster.

Det fanns 19 tomter i kvarteret med en ägare för varje fastighet och oftast flera hushåll per fastighet. I 1700-talets Stockholm byggde

hushållen på att en hushållsföreståndare svarade för hushållets medlemmar genom sin skattsedel. Varje person mellan femton och sextiotre år skulle erlagga mantalspenning om de inte hade något särskilt skäl och var undantagna. Hushållen i kvarteret Jeriko år 1790 kunde bestå av en enda person men också uppgå till ett tjugotal personer om det fanns flera barn i familjen, gesäller, lärlingar och tjänstefolk. I bagaren Herman Köfters hushåll ingick, förutom familjens fem egna barn, en brorson, tre gesäller och fem lärlingar, en bodhustru som skötte bagarboden, en dräng och tre pigor.

Bagaren Köfters hus låg på Regeringsgatan 52 i hörnet mot Jakobsbergsgatan. Under hela den undersökta perioden låg på den här tomten ett bageri. C. W. Schumachers Danska ångbageriet öppnade sin brödbutik här på 1860-talet i ett nybyggt hus i renässansstil.⁸⁶

Längs Regeringsgatan låg tre tomter med lägenheter. Ägaren Lovisa Margareta Schult, änka till kammarrevisonsrådet Johan Daniel Schult, hyrde ut samtliga lägenheter i fastigheterna. Själv bodde hon på godset Skogs-Ekeby i Västerhaninge. Flera av hennes hyresgäster tillhörde det högre borgerskapet med kopplingar till hovet. En av hennes hyresgäster var förste sångaren vid Kungliga Operan, tillika hovsångaren, Christopher Karsten.

Edmé Quenedey, gravyr, utan årtal.
Porträtt av operasångaren (tenor/baryton)
Christopher Christian Karsten (1756–1827).
Nationalmuseum.

Christopher Christian Karsten var ett riktigt stjärnskott på operahimlen, utbildad i Köpenhamn och Berlin och med internationella framgångar. Han var en publikgunstling på hemmaplan, upptäckt av Lovisa Ulrika och

senare understödd och belönad av Gustav III. Christopher Karsten kunde se tillbaka på en lång karriär när han lämnade teatern vid sextioåttå års ålder 1825. Han tillhörde det i hög grad verksamma ”gamla gardet” när Axel Fredrik anställdes vid teatern år 1800.

I hushållet hos Christopher Karsten bodde även hans hustru Sophie Stebnowska från Polen, även hon en firad operasångerska vid Kungliga Operan, samt deras gemensamma döttrar Hedvig Sophia och Elisabeth Charlotta. Döttrarna tog båda plats i kulturlivet. Hedvig Sophia var balettdansös och utnämndes 1805 till premiärdansös och Elisabeth Charlotta blev landskapsmålare och balettdansös vid Operan.⁸⁷ Elisabeth Charlotta kommer dyka upp senare i Axel Fredrik Cederholms liv när hon ställer ut jämte honom i Konstakademiens årliga utställningar.

År 1790 rekryterades skådespelaren Andreas Widerberg från Göteborg av Gustav III för att verka vid Kungliga Operan. Med sig hade han sin hustru Anna Chatarina, född Widebäck, också hon skådespelerska. Paret Widerberg flyttade in i kvarteret Jeriko i huset som ägdes av häradshövding Steen på Jakobsbergsgatan 14. Var detta en ren tillfällighet, eller hade Kungliga Operan särskilt goda kontakter med husägarna i kvarteret Jeriko som snabbt kunde fixa fram bostäder åt deras anställda? I

Niklas Danielsson Hagelberg, miniatyrmålning, akvarell på elfenben, utan årtal. Porträtt av skådespelaren Andreas Widerberg (1766–1810). Nationalmuseum.

samma hus bodde hovmålaren Johan Fredrik Lindman och magasinmästaren vid Kungliga Operan Gustav Öberg. Båda skattade för överflöd och innehav av sidenmöbler. I baron Gripenstiernas hus på Jakobsbergsgatan 16 bodde sångerskan vid Kungliga Operan Maria Catharina Åberg.

Slottsbildhuggaren Petter Juling, som hade arbetat med träsniderier vid Kungliga slottet på 1750-talet, ägde en fastighet på Lästmakargränd 21. Petter Juling var en äldre man som hade bott i samma lägenhet länge. Han hade inga hyresgäster. I plåtslagaråldermannen Stefan Öhmans hus på Jakobsbergsgatan 18 hyrde Carl Gustaf Grönström, skådespelare och sångare vid Kungliga Operan och Kungliga Dramatiska Teatern, en lägenhet.

Kvarteret Jeriko framstår enligt mantalslängden 1790 som en träffpunkt för artister och konstnärer knutna till kungliga kulturinstitutioner. Utifrån Jürgen Habermans teoretiska modell för den borgerliga offentlighetens struktur var det personer verksamma inom den litterära deloffentligheten som valde att flytta in i kvarteret.

Vad var orsaken till denna förändring? Ett par tänkbara faktorer kan anges. För det första: Gustav III instiftade i rask takt kulturinstitutioner under 1770- och 1780-talen. Dessa arbetsplatser skulle befolkas och anställda skulle ha någonstans att bo. Det är inte konstigt om de valde att bosätta sig nära kulturinstitutionerna i fråga. Det är heller inte konstigt om de valde att bosätta sig relativt nära varandra. För det andra: det var tämligen stor omsättning på både ägare och hyresgäster i den undersökta perioden 1770–1790, vilket medgav social klusterbild-

ning. Förutom konstnärer, artister och hantverkare med anknytning till hovet fanns mer än en hovkock boende i kvarteret. Carl Fredrik Cederholm var säkert redan bekant med hovkocken Gustaph Sanberg med familj som bodde i plåtslagaråldermannen Stefan Öhbergs hus.

Barndomshemmet

Axel Fredrik far, Carl Fredrik Cederholm, gick bort i lungsot vid femtiofem års ålder.⁸⁸ Modern Maria Catharina blev ensam med fem minderåriga barn att försörja; en flicka hade dött i späda ålder. Axel Fredrik var då tio år och den äldsta hemmavarande sonen. Småsyskonen Lovisa Albertina, Adolph Ludvig, Ulrica Eleonora och Carolina Fredrika var åtta, sju, tre respektive ett år gamla.

Bouppteckningen efter fadern ger en inblick i hur familjen bodde och deras levnadsstandard.⁸⁹ Med Carl Fredriks inkomst hade familjen haft en stabil försörjning. Familjen Cederholm var inte förmögen, men titeln hovkock, därtill mästerkock, innebar en inte obetydlig yrkesmässig status. Hemmet var litet men ståndsmässigt inrett. Till de dyrbarare möblerna hörde en elegantare soffa, en canapé med lösa dynor klädda i rött tyg. Där fanns ett par finare byråar i valnöt med marmorskiva samt en förgylld spegel. De båda gulmålade utdragssängarna i furu bäddades med

fjäderbolster med överdrag i randig lärft. Till möblemanget hörde även ett gulmålade bord, ett tebord, en brunmålade skänk och ett skåp i furu med glasdörrar samt ett bord och sex ryggstolar. Fick de gäster kunde de duka med en servis av porslin i tre delar med ett dussin tallrikar med blå och vit dekor. De ägde också ett par större soppterriner och ett antal tekoppar i porslin. Till servisen hörde matskedar och teskedar i silver. Den enskilt dyrbaraste ägodelen var en kaffeservis i silver med kaffekanna, sockerskål och gräddsnpa.⁹⁰

Bouppteckningen efter henne vittnar om fattigdom och hon lämnade ingenting av värde i arv till de fyra kvarvarande barnen. Bostaden hade sålts några år efter makens död.

Axel Fredriks mor, Maria Catharina, blev änka som trettonioåring och gifte aldrig om sig, utan levde på en änkepension från hovstaten fram till sin död 1799. Under åren 1794 och 1796 deklarerade hon inkomster på mellan 340 och 395 riksdaler årligen.⁹¹ Det kan ha

varit någon form av näringsverksamhet hon bedrev. Summorna motsvarar idag ungefär 100 000 till 120 000 kronor. Vanliga yrken för kvinnor var vid den tiden cafénäring, torghandel och hushållstjänster. Enligt dödboken dog hon av rötfeber, ett samlingsnamn för olika epidemiska febersjukdomar.⁹² Bouppteckningen efter henne vittnar om fattigdom, och hon lämnade ingenting av värde i arv till de fyra kvarvarande barnen. Bostaden hade sålts några år efter makens död.⁹³

Hur gick det för Axel Fredriks syskon? Var hamnade de senare i livet? Den äldre brodern, Carl Gustaf, gifte sig 1794 med borgardottern Maria Catharina Mattien, blev bakelsekock som sin far och tjänstgjorde för änkedrottning Sofia Magdalena. Två år efter giftermålet, blott tjugotvå år gammal, avled han.⁹⁴ Om den yngre brodern, Adolph Ludvig, finns uppgiften att han var ”chirurg”, vilket torde betyda att han var fältskär, ett yrke som ännu hade hantverksstatus och inte krävde högre medicinska studier.⁹⁵ Han gifte sig 1812 med Gustava Norström i brudens hemförsamling, Svea Artilleriregemente.⁹⁶ De fick en dotter, Albertina, som togs in på Allmänna Barnhuset i juni 1820, då modern Gustava redan var änka.⁹⁷

Axel Fredrik Cederholm gifte sig aldrig. Även hans syster Lovisa Albertina förblev ogift

och hon kom att dela hushåll med Axel Fredrik hela livet. Äktenskapet var ännu inte romantiskt – som i våra dagar – utan ett praktiskt, juridiskt förbund för att tillvarata rikedom och makt och kunna bilda familj. Säkert hade den vackre Axel Fredrik kvinnor – om han var lagd åt det hållet. Men han hade också, som familjeförsörjare och äldste sonen i syskonskaran, ett ansvar för sin ogifta och därmed omyndiga syster. Inskriven på fattighuset sista tiden dog Lovisa Albertina bara några dagar efter sin bror.⁹⁸

Axel Fredrik Cederholm gifte sig aldrig. Även hans syster Lovisa Albertina förblev ogift och hon kom att dela hushåll med Axel Fredrik hela livet.

Systemen Carolina Fredrika adopterades bort och växte upp i Delsbo i Gävleborg. Hon gifte sig senare med soldaten Pär Grym och fick två barn, Brita och Olof.⁹⁹ Systemen Ulrica Eleonora, slutligen, försvinner spårlöst från Stockholms stads källor efter födseln. Kanske blev hon bortadopterad som Carolina Fredrika.

Borgerskapet som samhällsklass och stånd

Axel Fredrik Cederholm föddes alltså in i borgerskapet. Vi ska titta närmare på vad det egentligen innebar att vara borgare och hantverkare vid denna tid för att förstå vad det kan ha betytt för en son till en mästerkock att söka sig till teatern. Frågan hänger ihop med olika yrkens status och framtidsutsikter.

I Stockholm utgjordes borgerskapet vid denna tid av handlare, skeppare, fabrikörer och hantverksmästare med burskap, vilket innebar den lagliga rätten att utöva ett hantverksyrke inom staden och bedriva affärsverksamhet. Endast den som hade visat goda kunskaper inom ett yrke, var gift och hade mästarbrev kunde vinna burskap. Borgareden svors inför magistraten under högtidliga former, vilket innebar att försvara stadens friheter mot vem helst som antastade dem.

Borgerskapet innebar vissa privilegier men också skyldigheter.¹⁰⁰ Man ingick i borgargadet, en vaktstyrka som släckte bränder, höll ordning i staden och försvarade vid anfall. Genom att driva in skatter och tullar bekostade borgarna byggandet av infrastruktur som vägar, hamnar och broar. Borgerskapet hade representation i politiken genom sitt stånd. Ståndssamhället, med dess hierarkiska ordning

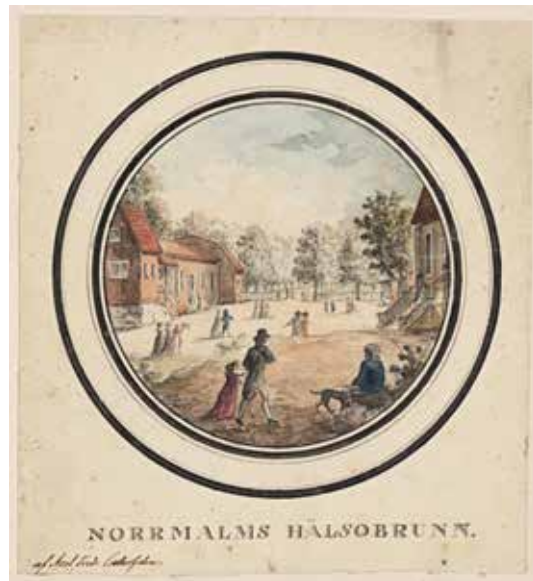
adel, präster, borgare och bönder, gav strikta ramar åt det sociala livet, medan skråsystemet reglerade arbetsmarknad och utbildning för hantverkare och köpmän.

Under större delen av 1700-talet var det liten rörlighet mellan stånden, och tillhörigheten var nära förknippad med social och yrkesmässig identitet. Men förändringar på arbetsmarknaden och en uppluckring vad gäller adelns ensamrätt till administrativa yrken i offentlig förvaltning skapade spänningar i samhället, vilket ledde till att ståndssamhället och dess privilegier ifrågasattes.

Vägen till att bli mästare inom ett hantverksyrke var lång. Enligt 1720 års skrårordning skulle en lärling vara fjorton år fyllda för att bli antagen, och endast pojkar kunde bli lärlingar. Lärlingstiden var mellan tre och fem år, och under denna tid delade lärlingen sin mästares hushåll. Tiden som gesäll innebar att förkovra sig i yrket och visa prov på god yrkesskicklighet. Med sitt gesällbrev i packningen gjorde gesällen sin gesällvandring under ett par år, en resa som syftade till att lära sig fler tekniker och finesser i yrket av olika mästare. Resan bar ut i Europa eller i andra delar av Sverige och företogs ofta till fots. Först därefter kunde gesällen avlägga mästarprov.

Ofrälse ståndspersoner

Under 1700-talets andra hälft ökade en grupp i samhället i storlek och betydelse. Denna grupp saknade politisk representation och privilegier, men hade ändå makt och inflytande genom sina professioner.¹⁰¹ De kallas ofrälse ståndspersoner och utgjorde basen för det framväxande borgerskapet. Det var läkare, lärare, författare, konstnärer, advokater, icke adliga ämbetsmän och officerare, brukspatroner

Axel Fredrik Cederholm. "Norrmalms hälsobrunn".
Akvarell. Uppsala universitetsbibliotek.

och godsägare. Vissa av de mest framgångsrika bland dessa borgare och lärde män blev adlade och växte på så sätt i kostymen. En social kategori formades mot 1700-talets slut som sågs som en medelklass. Denna grupp började erövra positioner i yrkeslivet och blev därigenom alltmer medveten om sin roll och sitt inflytande i samhället.

Kulturen blev ett viktigt verktyg för att befästa medelklassens ställning, och många inom kulturella kretsar umgicks med borgare från handelsklassen och män inom administrationen.

Det finns belägg från tiden för både orden "medelstånd" och "medelklass", där det senare förekommer i en skrift från 1792.¹⁰² De ofrälse ståndspersonerna började göra anspråk på högre befattningar inom förvaltning och utbildning, områden som tidigare varit reserverade för adeln och prästerskapet. De förespråkade meritokrati och kom så småningom

att verka för ståndssamhällets avskaffande. I sin strävan efter en tydlig identitet och socialt erkännande lade de sig till med vanor och förfinade manér hämtade från den "eleganta världen".¹⁰³

Vid 1800-talets inträde inkluderade borgerskapet även dessa ofrälse ståndspersoner. Kulturen blev ett viktigt verktyg för att befästa medelklassens ställning, och många inom kulturella kretsar umgicks med borgare från handelsklassen och män inom administrationen. Ordenssällskapen utgör ett tydligt exempel på de maskulina homosociala miljöer som utvecklades inom kulturens sfär med en direkt koppling till de nya makthavarna.